

ЈУГОСЛОВЕНСКО-СОВЈЕТСКИ ОДНОСИ 1939–1941. ГОДИНЕ

Долазак Хитлерових националсоцијалиста на власт у Немачкој 1933. године узнемирио је демократски, антифашистички и родољубиво опредељене људе у Југославији. Пред опасношћу од фашистичке агресије у Европи и могућношћу јачања фашистички оријентисаних снага у земљи, у Југославији се развио снажан покрет за ослонац на СССР. Савез са Совјетском Русијом и пакт о пријатељству и узајмној помоћи са њом, за демократске снаге у земљи били су гаранција у одбрани од фашистичке опасности која је претила да угрози слободу, независност и све позитивне тековине цивилизације. Савез са Совјетском Русијом није више био само политика забрањене Комунистичке партије, већ се све више појављивао као захтев слободољубивих и антифашистички опредељених људи у Југославији.

У то време основни циљ југословенских комуниста био је обједињавање антифашистичког покрета са антиратним акцијама, с обзиром на то да су сматрали да је борба против рата у ствари борба против фашизма, а да је борба против фашизма у основи борба против рата. Зато су, по њиховом мишљењу, борба за мир и савез са СССР-ом били спољнополитичка оријентација, која би Југославију усмерила ка политици народног фронта против фашизма, већ оствареној у Француској.

Покушај југословенских комуниста, тридесетих година, да са представницима опозиционих грађанских странака створе фронт народне слободе није уродио плодом. Међутим, патриотска и антифашистичка група интелектуалаца, претежно некадашњих припадника „Југословенске револуционарне омладине“, организације „Млада Босна“ и чланова организације „Уједињење или смрт“ окупила је око „Српског културног клуба“ 1935. године познате интелектуалце опозиционе политичаре, свештенике и индустријалце. Под идејним утицајем Клуба 1937. била је формирана и завереничка официрска организација „Конспирација“ под руководством ваздухопловног генерала Боре Мирковића. Циљ ове организације био је да на сваки начин онемогући приближавање Југославије фашистичким силама.

Циљ Клуба био је да делује као јавни форум демократских и родољубивих снага које теже уједињењу српског народа и изналажењу решења за унутрашњу кризу у земљи. Оснивачи су настојали да се уздигну изнад страначких интереса, али се Клуб убрзо нашао у опозицији изложивши оштрој критици режим у земљи. Окупљање Срба и одбрана

Југославије били су елементи који су Српски културни клуб везивали за антифашистички покрет, одбрану земље и склапање уговора о пријатељству и сарадњи са СССР-ом, као гарантом мира и одбране независности Југославије.

Слободан Јовановић, Драгиша Васић, Владимир Ћоровић и други истакнути чланови Српског културног клуба од краја 1928. године, указивали су у Комитету за културну сарадњу са СССР-ом на потребу да Краљевина Југославија призна СССР и успостави дипломатске односе са њим. Антикомунизам већине патриота и антифашиста око Српског културног клуба био је, међутим, основна препрека директној сарадњи присталица демократског антифашистичког покрета и комуниста.

Пред крај 1939. Комунистичка партија Југославије се прилагодила директивама из Москве и у први план истакла покретање борбе за очување независности Југославије. Гаранцију за равноправност земље комунисти су видели у дипломатском признавању СССР-а и успостављању дипломатских односа са њим. За неутралност Краљевине Југославије била је и југословенска влада, која је отварала концентрационе логоре за комунисте. Упркос притиску из Коминтерне, после потписивања пакта између СССР-а и Хитлерове Немачке (23. августа 1939) Комунистичка партија није могла да се одрекне паролe „Бранићемо земљу“, која је подразумевала борбу против фашизма. У пролеће 1940. дошло је до необичне ситуације. Политику Коминтерне и Совјетског Савеза о рату подржавала је југословенска влада, а супротстављали су јој се југословенски комунисти које је влада слала у концентрационе логоре. При свему томе Југославији је претио напад од фашистичке Италије па је у априлу 1940. вршена мобилизација у земљи.

Од немачког напада на Пољску (1. септембра 1939) Совјетски Савез је појачао интерес за Југославију, настојећи да нормализује односе са њом. Била је појачана и обавештајна делатност, па се у Београду по обавештајном послу појавио и Мустафа Голубић, својевремено истакнути члан „Младе Босне“ и организације „Уједињење или смрт“ од њеног оснивања. Иначе, Мустафа Голубић је био члан КПЈ од 1920. и инструктор секретаријата Извршног комитета Коминтерне од 1932. године.

Желећи да очува неутралност Југославије кнез Павле је настојао да добрим односима са Немачком неутралише италијанске претензије, а уз помоћ Совјетског Савеза удаљи немачке аспирације на Балкану. Зато је југословенска влада преко дипломатских представника у иностранству припремала успостављање односа са Совјетским Савезом.

Између Краљевине Југославије и СССР-а најпре су 11. маја 1940. успостављени трговачки, а затим 24. јуна и дипломатски односи. У то време генерални секретар КПЈ Јосип Броз Тито извештавао је Коминтерну да постоји криза владе и да се покушава формирање владе од свих партија за помоћ савезницима. Централни комитет КПЈ покренуо је ак-

цију за оснивање друштава пријатеља СССР. Друштва су оснивали углавном лево оријентисани интелектуалци, антифашисти, а приступали су им пријатељи СССР-а из свих слојева друштва укључујући и русофилски расположене раднике, сељаке и културне ствараоце.

Са руководством Сељачке народне странке Драгољуба Јовановића, крајем децембра 1940, Централни комитет КПЈ постигао је споразум о формирању народне владе, заједничкој борби за закључивање пакта о узајамној помоћи са СССР-ом, борби за унутрашњу демократизацију земље и предузимање мера за обезбеђење независности народа Југославије. Тајни споразум постигнут је и са групом др Ивана Рибара из Демократске странке, као и са словеначким хришћанским социјалистима. Са другим политичким групама преговори су били настављени до потписивања протокола о приступању Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. Заверничка официрска организација „Конспирација“ ступила је у акцију и у ноћи 26/27. марта 1941. извршила војни пуч збацивши са власти Намешништво и владу Цветковић–Мачек.

Нова влада тражила је преко тројице министара везу са Комунистичком партијом Југославије и на њен захтев одмах је укинула концентрационе логоре, сем у Хрватској где су банске власти то спречиле, ослободила све политичке затворенике, обећала политичку амнестију, предузела мере за враћање шпанских бораца, ликвидирала „Југорас“, отпустила омражене полицајце и у Србији забранила мучење ухапшених.

У међувремену, министар војске и морнарице нове владе генерал Илић позвао је 30. марта Лебедева, отправника послова посланства СССР-а у Београду, и пренео му је да је рат између Југославије и Немачке неизбежан. Генерал Илић тражио је од СССР-а авионе, тенкове и друго наоружање и пренео је спремност да се закључи војнополитички савез под било којим условима, укључујући ту и могућност социјалних промена у Југославији које су већ остварене у СССР-у. Исто вече Лебедева је посетио пуковник Божин Симић као представник председника владе генерала Душана Симовића, с предлогом да се одмах одреде путници за вођење преговора и закључење уговора. Лебедев је о томе обавестио Москву и 31. марта добио поруку Молотова да саопшти генералу Илићу да Југославија одмах упути омању делегацију за вођење преговора. Од интереса је за однос Југославије и СССР-а у то време чињеница да су пуковник Божин Симић и Мустафа Голубић сарађивали од времена оснивања „Црне руке“ и да су били добри познаници генерала Симовића још из Првог светског рата. О улози пуковника Бојина Симића у југословенско-совјетским односима у тим данима говори и податак да је Молотов у телеграму од 31. марта инсистирао да у делегацији буде и пуковник Симић. Поред њега у делегацији су се нашли пуковник Драгутин Савић, начелник штаба ваздухопловства, и као председник Милан Гавриловић, који се као посланик већ налазио у Москви.

Преговоре започете 2. априла Молотов је одуговлачио, јер је у разговору са немачким послаником Шуленбергом био упозорен да ти преговори могу да имају далекосежне последице по совјетско-немачке односе. Зато је уместо уговора о политичкој и војној сарадњи у ноћи 5/6. априла 1941. у Москви био потписан уговор о пријатељству и ненападању између СССР-а и Краљевине Југославије.

Обе стране уговором су се обавезале да ће се уздржавати од сваког напада и да ће уважавати независност, суверенитет и територијалну целовитост СССР-а и Југославије. У случају да једна од потписница буде нападнута од стране треће државе, друга страна потписница се обавезује да ће очувати политику пријатељских односа са њом. Уговор је потписан на рок од пет година и ступио је на снагу моментом потписивања, с тим што га је требало ратификовати у што је могуће краћем року.

Инициран од стране војних кругова у драматичним данима југословенске државе као могућност да се избегне или пролонгира напад Немачке на Југославију, уговор је у тренутку потписивања означио врхунац политике југословенске владе о међународном признавању и успостављању пријатељских односа са СССР-ом. Времена за продубљивање тих односа и остваривање сарадње није било. Нису се остварила надања војних кругова Краљевине Југославије да ће се са СССР-ом постићи споразум о војној помоћи и сарадњи, без обзира на изражену спремност и за промену друштвених односа у Југославији.

Уговор показује да влада СССР-а, упркос изнетим чињеницама да је напад на Југославију само претходница немачког плана напада на СССР, није желела да војно интервенише и помогне Југославији, јер би тиме нарушила уговорне односе са Немачком и убрзала напад на СССР. Потписивање уговора у Москви свакако је дало до знања Немачкој да СССР не одобрава немачки напад на Југославију, али се у тај сукоб СССР директно неће мешати или га користити за постизање посебних циљева. У то време СССР-у је највише одговарало да се Краљевина Југославија што жешће и што дуже супротставља Немачкој зато што је то значило одлагање напада на СССР.

Напад Немачке на Краљевину Југославију 6. априла 1941, кратко-трајни рат и окупација земље спречили су да се уговор потписан у Москви ратификује у Београду. Његовим потписивањем Краљевина Југославија није добила никакве погодности. Молотов је зато био дубоко у праву када је 21. јуна 1941. у Москви тврдио немачком посланику Шуленбергу да је совјетско-југословенски уговор био ограниченог дејства и да није могао да се одрази на совјетско-немачке односе, па је то питање потпуно изгубило своју актуелност. Чињеница је, дакле, да југословенско-совјетски уговор није утицао на априлски рат 1941, али је историјска истина да су догађаји у Југославији марта/априла 1941. померили планирани немачки напад на СССР од средине маја на 22. јуни 1941. године и за две недеље одложили продор немачких трупа у Грчку.

Окупација Краљевине Југославије 17. априла 1941. створила је СССР-у додатне тешкоће у односу са Немачком због деловања југословенских комуниста у земљи и емигрантске владе у Лондону. Још током рата 15. априла 1941. Централни комитет КПЈ формирао је војни комитет који је требало да независно од владе одреди начин и облик борбе са агресором. После окупације (3/6. маја 1941) на саветовању Централног комитета КПЈ у Загребу закључено је да су југословенски комунисти једино способни да предузму даље предвођење југословенских народа и наставе са окупљањем родољуба за борбу против окупатора и колаборациониста.

Прикупљање оружја и војне опреме у време капитулације од стране комуниста и отпори појединаца и група војника да предају оружје и оду у заробљеништво, припрему организација КПЈ за оружане акције и отпор српског становништва у Херцеговини и осталим крајевима такозване Независне Државе Хрватске, против покоља и уништавања српског народа – Немци су пажљиво пратили тим више што је југословенска влада у емиграцији, 4. маја 1941, такође донела декларацију о наставку рата против агесије. СССР више није био у могућности да одржава даље дипломатске односе са Краљевином Југославијом и прекинуо их је 8. маја 1941.

Југословенски комунисти наставили су да одржавају везу са Москвом преко центра Комунистичке интернационале у Загребу, а по обавештајној линији има индиција да је Мустафа Голубић из Београда све до хапшења 10. јуна 1941. имао везу са Москвом.

Од стране Врховне команде Краљевине Југославије у току априлског рата четничким војним јединицама требало је да командује Илија Трифуновић – Бирчанин, а формације ван оперативног састава биле су поверене Кости Пећанцу. По окупацији Југославије обојица су формирали четничке јединице, али се 11. маја 1941. на Равној гори у западној Србији појавио генералштабни пуковник Драгољуб Дража Михаиловић са групом од 26 официра и подофицира и намером да повеже и организује појединце и групе које су биле спремне да продуже отпор окупатору.

У доступној документацији нема података да је пуковник Д. Михаиловић припадао групи официра око тајне организације „Конспирација“ којом је руководио генерал Бора Мирковић од 1937. Током истраге и суђења генерал Михаиловић је детаљно саслушаван о свим везама и односима, осим о евентуалним везама са Совјетима. Има индиција да је по доласку на Равну гору он настојао да преко мајора Александра Мишића успостави везу у Београду и са представницима СССР-а, али њих више тамо није било. Могућа је претпоставка да је Д. Михаиловић успоставио везу са М. Голубићем. Несумњиво је да је М. Голубић у војним круговима Краљевине Југославије имао велики број пријатеља и познаника које је стекао још током Првог светског рата, а нарочито као припадник „Црне руке“ чију активност је, после опредељивања за комунистички покрет, настојао да обнови са пуковником Божином Симићем

у Паризу од 1920. године. Колики је удео обавештајне мреже М. Голубића у совјетском утицају у Југославији пре и после априлског рата тешко је сагледати без потпуне историјске документације која још увек није доступна за истраживање у Москви.

За односе између Југославије и СССР-а после априлског рата, поред прекида дипломатских веза, значајно је и да је у време доношења најзначајнијих одлука за покретање народноослободилачког рата у Југославији Централни комитет КПЈ од 10. јуна до 8. јула 1941. остао без веза са Москвом. Веза која је затим успостављена са Коминтерниним центром за везу у Загребу са ослобођене територије из Крупња и Ужица била је несигурна и нередовна. Услед тога Москва није била упозната са стварним стањем у Југославији, устанком и димензијама Народноослободилачког покрета.

Влада СССР-а обновила је дипломатске односе са владом Краљевине Југославије у емиграцији 19. јула 1941, месец дана после напада Немачке на СССР.

У међувремену у Југославији је под руководством комуниста дошло до оружаног устанка и организовања Народноослободилачке борбе која се није уклапала у званичну политику СССР-а, јер је Совјетски Савез настојао да реализује савезништво са потписницима Атлантске повеље од 24. септембра 1941. међу којима је била и Краљевина Југославија.

Због прекида веза ЦК КПЈ са Москвом и успостављањем веза Д. Михаиловића са енглеском Службом за специјалне операције (SOE) августа 1941, отежано су се одвијали преговори команданта Врховног штаба ослободилачких одреда Јосипа Броза Тита и Драже Михаиловића о успостављању јединствене команде Народноослободилачког покрета. Наметањем своје команде војночетничким одредима у Србији који су се појавили почетком устанка, Д. Михаиловић је успео да се емигрантској влади у Лондону, а преко ње и СССР-у представи као вођа покрета отпора у земљи.

Изостала морална подршка СССР-а устанку народа Југославије под руководством комуниста 1941. битно је утицала на развој ослободилачке борбе у Југославији доприневши раслојавању антифашистичког покрета у земљи. То је довело до издвајања Равногорског покрета Д. Михаиловића, његове колаборације са Немцима од 11. новембра 1941. и његовог признавања 15. новембра 1941. за команданта „војске у отаџбини“ од стране краљевске југословенске владе генерала Симића.

SLAVOLJUB CVETKOVIĆ

RELATIONS BETWEEN YUGOSLAVIA AND THE USSR (1939–1941)

Summary

The relations between the Kingdom of Yugoslavia and the USSR changed at the beginning of the Second World War, as a result of the wish of Yugoslavia's leaders to preserve the country's neutral position. The old alliance with France and England was not broken but relations were begun with Germany and the Soviet Union, which resulted in commercial relations on 11 May, 1940 and, subsequently lead to the introduction of diplomatic relations on 24 June between the Kingdom of Yugoslavia and the USSR.

There followed a lively diplomatic activity between the two countries, scientific co-operation, the exchange of publications, book and brochure printing, reciprocal visits of artists and the intense showing of Soviet films in Yugoslavia. Demands for co-operation with the USSR increasingly demonstrated the common desire of national, anti-fascist forces gathered around »The Serbian Culture Club« and the Communists, who saw the friendly relations with the USSR as a guarantee of the anti-fascist orientation of the Kingdom of Yugoslavia.

The events of March 1941 and the refusal of the pact with Hitler's Germany turned the Kingdom of Yugoslavia wholly toward the USSR. The Government of Yugoslavia offered to change the country's constitution and model it according to the USSR's in exchange for the latter country's willingness to sign a treaty of friendship and military co-operation. There was little interest in the USSR in military co-operation with Yugoslavia in 1941, which would have entailed the sending of Soviet aviation and armoured forces to Yugoslavia and, instead, a non-aggression treaty was signed between the two countries on 5–6 April, 1941.

This treaty had no effect on the short April war in 1941 but, after Germany attacked the USSR, it did serve to maintain friendly relations between the emigrant Government of the Kingdom of Yugoslavia and the USSR, which in turn aided the resistance against the enemy and the development of the anti-fascist struggle of national liberation in Yugoslavia.

